

Глава десета

ЕДИНИЯТ

ПРИ ИЗВОРИТЕ НА РЕЛИГИЯТА

Динамичният елемент на първобитната култура следва да се търси по-скоро в сферата на непосредствения религиозен опит, отколкото в съзнателните рационални дирения.

К. ДАУСЪН

Религията се е появила като резултат от отслабването на непосредствената връзка на човека с Бога. Всъщност тя била извикана на живот от стремежа на хората да прехвърлят мост между тях и отвъдното. Както изглежда в началото тя още е отразявала някакви черти на първоначалното състояние на човешкото съзнание. Този ранен период от духовната история е едва различим в сумрака на миналото.

В действителност стотиците векове, изминали до изобретяването на писмеността, в голямата си част остават за нас загадка. Глинени чирепи, крайници за стрели, каменни сечива и кухненските остатъци разказват за битието на доисторическия човек, за неговите занаяти и жилища, но те мълчат за главното: за самия човек. Остатъците от скелети, отломките от чирепи помагат да се възстанови външният облик на първобитните ловци, но не и картината на техния вътрешен живот.

Много повече говори за него палеолитното изкуство. То е ням свидетел, който доказва, че древните хора не са били чужди на духовните и творчески търсения.

Ето, те ни гледат през хилядолетията, грубо направени от камък и кост малки идоли. Какво е вложил художникът в тези изображения, какви мисли за живота и смъртта, какви чувства и вярвания е свързвал с тях?...

Някаква светлина върху загадките на духовното минало на човечеството може да хвърли изучаването на светогледа на тези народи, които като че ли не са имали история и които в нашия атомен век живеят в каменния век. В предишните времена са ги считали за низши същества — преходна степен между човека и маймуната; пренесли тази невярна представа и върху древния човек. Нерядко при тях са отричали и наличие на религия¹. Твърдението за съществуването на народи, като че ли лишени от религия, е било един от съществените аргументи против християнския светоглед в устата на поборниците за стария рационализъм и просветителството.

Географските открития, започнали от XVI век, включили в полезрението на европейците множество народи и племена, които стоят на ниско равнище на материалната цивилизация. Пътешествениците, които посетили новооткритите страни, често се оказвали твърде повърхностни, а понякога невежи наблюдатели. Те именно са виновни за създаването на мита за безрелигиозните народи. Често се срещат поразителни куриози, свързани с незнанието на езика и културата на туземците или с тясното разбиране на термина "религия". Например руският пътешественик от XVI век Атласов пише за жителите на Камчатка: "Те нямат никаква вяра, имат само шамани", въпреки че именно присъствието на шамани е свидетелствало за наличието на религия у жителите на Камчатка. Подобни грешки са присъщи и на изследователите в наше време. Така някои автори, които описват културата на племето кубу, обитаващо блатистите гори на Суматра, отричали наличието на всякакви религиозни представи в него. По-щателните изследвания показват, че това мнение е погрешно².

В днешно време сред учените от всички направления вече никой не настоява за съществуването на безрелигиозни народи. Изключение прави закъснелият опит да се обяви за такъв народът, чийто последен представител умря преди сто години.

Става дума за жителите на остров Тасмания, които се намирали на крайно ниско равнище на материалната цивилизация. В резултат на жестоките и некултурни методи на колонизация този народ окончателно изчезна от лицето на земята. Тасманийците във всички отношения са останали твърде малко изучени. Ползвайки се от това, един от марксистките автори ги обявил за безрелигиозен народ. Главният му аргумент е отсъствието в тасманийския език на такива думи като "Бог", "Дух", "свят" и т. н.³ При това той се позовава на речници на тасманийския език, за които сам признава, че са твърде несъвършени.

Остава само да се удивим на толкова повърхностна аргументация. Освен това по данни на авторитетни изследователи, у тасманийците не само са съществували представи, обозначаващи демонически сили, но и името на някакво висше Същество: Тиггана Марабуна⁴.

Споменатият автор отхвърля мистическия характер на тези думи, опитва се да обясни произхода на чувството за страх от нощта и хищните животни⁵. Впрочем известно е, че на остров Тасмания няма и никога не е имало нито едно животно, опасно за човека⁶.

И така, опитът да бъде "открит" безрелигиозен народ е съвършено несъстоятелен и продиктуван от съображения, които стоят далеч от науката.

Ако подобни опити са отхвърлени по отношение на народи от исторически времена, то атеистите продължават да настояват, че безрелигиозността уж била характерна за човека от каменния век. Него го обявяват за "с т и х и е н м а т е р и а л и с т"⁷. При това не се предлагат никакви сериозни доказателства. Та нали ако н а л и ч и е т о на религия се установява по предметите на култа, намерени от археолозите, то отсъствието на такива предмети никак не може да докаже о т с ъ с т в и е т о на религия.

За да бъде избегната тази трудност прибягват до неправомерно разширяване на понятието "човек". Така Николски говори за безрелигиозен период, имайки предвид питекантропите и синантропите⁸. В действителност

дори неандерталецът не е човек в пълния смисъл на думата и прилагането към него на термина "Ното" носи чисто зоологически-родов характер⁹. Впрочем и при него много изследователи предполагат зачатъци на култ¹⁰.

Най-разпространената досега хипотеза за първоначалната форма на религията е тази за а н и м и з м а (от латинското "анима" — душа), която е била разработена от английската школа изследователи начело с Едуард Тейлър (1832—1917). Според тази хипотеза първобитният човек, размишлявайки над своите съновидения, стигнал до извода за наличието на някаква духовна същност в него. Той предположил наличието на същата такава духовна същност и във всичките окръжаващи предмети. Така възникнала в я р а т а в д у х о в е, откъдето се развили всички останали видове религии, а по-късно — вярата в Единия Бог. Този възглед бил развит от Тейлър в книгата "Първобитната Култура", излязла едновременно с дарвиновата — "Произход на човека"¹¹.

Тейлър предполагал, че откритият от него тип примитивна "детска философия" се корени в психологията на всички хора и че всички народи в своята религиозна еволюция е трябвало да изминат този "антимистичен" стадий.

Непосредственото изучаване на психологията на примитивните народи показва, че теорията на анимизма необосновано е пренесла европейските особености на мислене върху мисълта на доисторическия човек. "Фактите от живота на първобитните народи — пише изтъкнатия френски писател Люсиен Леви Брюл — ни показват, че тази теория не се основава на нищо. Примитивната мисъл е ориентирана по съвсем друг начин, отколкото нашата — преди всичко тя е силно мистична."¹²

Към теорията за анимизма се доближава и друг голям английски учен Джеймс Фрейзър (1854—1941), автор на многотомния труд по митология и история на религиите "Златната клонка" (първото издание се е появило в 1890 година). Той внася в тейлъровското разбиране за

началната религия втори елемент, заедно с вярата в духове: **магията и култа**.

Всички останали теории, които сочат политеизма като първоначална форма на вярване, са много близки до антимистическата. И теорията за **фетишизма**¹³, която обявява за първостепенни обекти на поклонение материалните предмети, и **психоаналитическата**, която извежда религията от потиснатите психически комплекси¹⁴, и **теотемистическата**, свързваща религията с родовото съзнание¹⁵, и много други концепции си приличат по едно: в източниците на религията те виждат само суеверно поклонение на духове, богове, сили, т. е. политеизъм. Възникването на монотеизма те отнасят към най-късните исторически времена, свързвайки го с установяването на едnodържавна царска власт¹⁶. Показателно е, че тази теза толкова се е вкоренила в умовете, че дори учените мислители с религиозна насоченост са били готови да се съгласят с нея като с неоспорим извод на науката¹⁷.

* * *

Какви материали са използвали авторите на изначалния политеизъм в своите опити да проникнат в същността на първобитното мислене? Ние намираме у тях най-широко приложение на **сравнително-религиозния** метод. Религиозните представи на народите, които са останали на стадия на "дивачество", са послужили като главен източник за конструкциите на Тейлър, Фрейзър и на много други изследователи. Прокарваните от тях аналогии между обичаи, вярвания, традиции у народите от различни страни и епохи са дали богат материал за техните теории и довели до тържеството на тезата за **исконното многобожие**.

Обаче следва да се напомни, че и Тейлър, и Фрейзър оперират с материали, получени от втора ръка¹⁸. Данните, които те използват в своите трудове, се оказват далеч не винаги достоверни и равностойни. Работейки

в своите кабинети, те били безкрайно далеч от този свят на "първобитна култура", която са изследвали. Освен това, опознаването на първобитните култури от западните учени дълго е било в ъз п р е п я т с т в а н о о т р а з е д и н я в а н е т о на цивилизациите. В действителност е трудно да се оспорва фактът, че народите и културите на различните страни в много отношения са чужди едни на други. Главно това се отнася до взаимоотношенията между народите от така наречения средиземноморски кръг и несредиземноморския. За европейца е също така трудно да разбере китайската музика, както и да се примири с женските моди в селата на централна Африка. От друга страна, европейската култура съдържа немалко странности за неевропейските народи, както за това свидетелства материалът, събран в книгата на Юл Липс "The Savage Hits Back", "Дивакът отвръща" (1937). Ето защо, за да се проникне в духа на чуждата култура, а особено в нейната религия, не е достатъчно да се провеждат повърхностни паралели между случайно събраните факти. Само учените, които много години са живели сред "диваците", влезли са в техния бит, доколкото това е възможно, сродили са се с тяхната психология, могат авторитетно да свидетелстват за примитивните вярвания.

Особено важна роля в дадения случай играе овладяването на езика на туземците. Миклухо-Маклай смятал, че дори неговият дълъг живот сред диваците не допринеся кой знае колко за изучаването на религията, поради несъвършеното познание на езика. "Аз откровено признавам — казва той — че моето продължително пребиваване между туземците от брега на Маклай, главно поради далеч недостигащия ми за тази цел език, е недостатъчно, за да се достигне до напълно удовлетворително разбиране за светогледа и примитивната форма на така наречените религиозни идеи на папуасите"¹⁹. Множество прибързани и неправилни изводи по отношение на "примитивната религия" били направени от

пътешественици, които не са притежавали вниманието и обективността на Миклухо-Маклай.

Друга причина за неразбирането е недоверчивото отношение на туземците към европейците, които се изказвали пренебрежително за техните вярвания. Но в тези случаи, когато, изследователят (изоснови запознат с местния език) е получавал доверието на диваците, те го поощаваха в същността на своята религия. За това, колко е трудно да се проникне в религиозните тайни на туземците, свидетелства експедицията на Пиер Доминик Гесо в средата на нашия век. Какви само митарства се е наложило да претърпят пътешествениците, за да ги допуснат да съзерцават ритуалите на африканското племе Тома! Те се подложили на мъчителната операция за татуировка, съгласили се на всички условия, проявили максимално уважение към местните традиции. Но всичко било напразно. Туземците едва им разрешили да снимат филм за някои обряди, без да ги допуснат до главните.

Известният изследовател на Гренландия Расмусен, прекарал много години сред ескимосите, разказва за своя опит да се запознае с тяхната религия като разпитвал туземеца Ипюгарюк, който бил считан за заклинател. Това се оказало нелеко. Само след продължителна "психологическа атака" Ипюгарюк, по думите на Расмусен, "така определено твърдящ, че той не е заклинател на духове и все едно, че нищо не знае от древната история на своя народ, смени позицията, след като почувства към мен доверие и след като разбра колко сериозно се отнасям към всички въпроси. Затова ми се удаде с негова помощ да погледна в дълбочините на ескимоската култура"²⁰.

Скит, изследовател на племето семанги (малайя), пише: "Макар да имах много беседи със семангите — както със западните, така и с източните — на тема тяхната религия, те изразяваха пълно незнание за някакво висше същество, докато в един прекрасен ден един от тях възкликна с необичайно доверчив тон: "Сега ние наистина

сме готови да ти разкажем за всичко, което знаем!" — и веднага започнаха да ми съобщават сведения за Та-Понн (т. е. Господарят Понн), необикновено могъщо и добро същество, което се описва от тях като Създател на света."²¹

Аналогичен случай разказва и Вановерберг. Той разпитвал негъра Масигун за това кой е сътворил човека, но същият нищо не можел да каже на тази тема. Обаче впоследствие от разговора се изяснило, че съплеменниците на Масигун оставят след лов част от месото в жертва на същество с име Никав. "Никав" на ибанагски означава "Господар", "Господ". Вановерберг се заинтересувал от него.

"— Вие казвате — Никав, а кое е това момче? (Аз умишлено употребих този израз по-скоро умалително или дори леко презрително).

— Кой е той? [И тук изразът на неговото лице разкри дълбоко изумление пред моето невежество]. Но този разбира се, който е поставил на място земята. (И в тази връзка той направи широк жест и протегна ръка, движейки я отляво надясно)."²²

Необходимо е също така да се отчита, че у много народи е забранено да се разказва за тайните на религията на непосветените и още повече на нетуземците. Австралийският юноша, например, преминава дълъг цикъл от изпитания "дотогава, докато не го сметнат за достоен да се подложи на един от най-висшите обряди: да съзерцава най-свещените символи и ритуали на тайния живот и да узнае за съществуването на Великия всеобщ баща"²³.

По такъв начин разбирането на европейците за духа на първобитната религия среща съществени препятствия: 1) в л и п с а т а н а в р ъ з к а между народите; 2) в п о т а й н о с т т а на туземците и в тяхното отношение към своите религиозни тайни; в недостатъчната подготовка на изследователите и тяхното л о ш о з н а е н е н а е з и к а.

В ХХ столетие културната изолираност на народите започнала да отслабва. Независимо, че нашият век е век на насилствени преврати, войни и жестокости, контактите между народите и културите все пак необичайно укрепнаха и се увеличиха. За съвременния зрител пещерната живопис на Алтамир, скалните изображения в доисторическа Сахара, египетската скулптура и древноруските икони — не са просто паметници на миналото, те са придобили живот на истински произведения на изкуството. Европейците се възхищават от изложбите на майсторите от Африка, Индия, Мексико. Ритмичните мелодии на африканските и индийските танци станаха плът и кръв на съвременната музика в Европа и САЩ. Азия, Африка и европейските страни интензивно обменят културни ценности и започват да се разбират. Културата на "диваците" вече не изглежда мъртва отживелица от каменния век, интересна само за специалистите.

Армията от учени, мисионери, изследователи се устремява към тези запазени светове, където хората още живеят живота на нашите далечни прадеди. Много бели се заселват сред "диваците" за десетки години и събират обширни материали за техните вярвания и обичаи, завоюват доверието на туземците, проникват в техните тайни²⁴. На руските читатели трябва да са известни подобни подвижници на науката и хуманизма от книги като "Аку-Аку" на Хайердал, където се разказва за отец Себастиан Енглерт и "Диваци живеят на Запад" на Лундквист, който говори за живота на учените-мисионери сред съвременните човекоядци.

Резултатите от самоотвержения труд на изследователите надминали всички очаквания. Пред европейците се открил новият, удивителен свят на богата духовна култура, създадена от тези, които до съвсем неотдавна те не искали да признават за истински хора.

Рухнала преди всичко легендата за прословутия

"стихиен материализъм" на диваците. Например, целият живот на такъв примитивен народ, като австралийците, се оказал пълна мистерия. Целта и смисъла на своя живот австралиеца вижда в общуването и в последното съединяване с незримия духовен свят, който за него е много по-реален, отколкото материалния свят. "В религиозния опит на примитивните — пише американският етнограф Пол Радин, който е работил половин век сред индианците, намираме всички градации и оттенъци на преживяванията, които съществуват в развитите или висши религии. Тук намираме истински мистици заедно с рационалистите, конформистите, революционерите — рушители на основите, идеалистите и прагматиците"²⁵. Познавачът на австралийските аборигени Дж. Елкин смята представите, според които примитивният бит уж не дава възможност за развитие на духовния живот за погрешни в своя корен. "Белите, пише той, са склонни да недооценяват философските способности на примитивните народи, обаче отсъствието на дрехи и сложно стопанство съвсем не означава отсъствие на мисли. Примитивните народи отделят повече от нас време за съзерцание. Ние се заблуждаваме, ако смятаме, че когато австралиеца, както изглежда, седи без работа и гледа в пространството, не мисли за нищо."²⁶

Изкуството на съвременните така наречени диваци е отражение на техния богат духовен живот. В много отношения то е аналогично на изкуството на каменния век, произведенията на който се създават, очевидно, не само заради естетически цели. Има всички основания да се предполага, че творчеството на най-древните художници е било, подобно на творчеството на сегашните примитивни племена — под знака на религията. Статуи, разни фигурки и пещерни рисунки били култово изкуство и може да се мисли, че вярата е играела в техния живот такава решаваща роля, както и у австралийците или бушмените.

Съвременните етнографски изследвания доведоха до забележително откритие: много народи, намиращи се в началния стадий на цивилизацията, имат представа за една висша Сила. Това откритие разрушава традиционните представи на старата анимистична школа. "Схемата, — казва големият етнограф Коперс — която и до днес доверчиво се поднася в колежите и, според която религията започва с поклонението на камъни и дървени идоли, а след това чрез почитане на дървета и животни се развива в култ към божества с получовешки, полужвероподобни черти като накрая се издига до божества с чисто човешки облик — тази схема като научно равнище стои по-близо до Херодот, отколкото до съвременен изследванен"²⁷.

Например, народностите-джуджета: бамбутите в Конго, бушмени андаманци и др. са запазили за нас в своя материален бит чертите от най-древните етапи на човешката история²⁸. Те не обработват земята, не се занимават със скотовъдство, не строят постоянни жилища. Техният живот преминава в непрестанно скитане, лов и събиране на готови дарове от природата. Някои от тези народи не познават огъня, а останалите го добиват чрез триене. Няма никакво съмнение, че именно такъв начин на живот са водили първобитните ловци в зората на човечеството. Може да се предполага не без основание, че духовният облик на тези народи, отделени от цивилизования свят със стена от тропически гори и савани, в някаква степен трябва да възпроизвежда мисленето на палеолитната епоха. И какво намираме ние? Пигмейските народности се характеризират с черти, които никой не може да очаква от "диваците".

"В областта на социалния живот у тях откриваме преди всичко напълно определено устройство на отделното семейство. При тях е развита моногамията и бракът се приближава значително повече до идеала за неразкъ-

сваемата връзка, отколкото в по-късните народности. Забелязва се също така истинска нравствена организираност, признаване на различие между моралното добро и зло. Наистина тези първобитни народности разкриват своята истинна човешка природа в това отношение, че при тях нерядко се случва нарушаване на морала — и би било нелепо преувеличение да не се признава това. Още по-лошо би било обаче, в угода на някакви теории да се отрича, въпреки всичките почти единодушни показания на наблюдатели, че нравствеността на тези народности във всички отношения е по-добра и стои по-високо от повечето други нецивилизовани и културни народи. Относно техните религиозни вярвания е достатъчно да се каже, че тези народности притежават истинска, напълно завършена религия с определени вярвания, определен култ, който се състои от молитви и жертвоприношения и някои морални учения. По-нататък можем да добавим, че тази религия, макар и проста, но все пак сравнително е толкова чиста и възвишена, че с положителност повдига още въпроса — могат ли да се смятат някои свойствени ѝ черти на антропоморфизъм като препятствие да бъде призната за истински етически монотеизъм (к.м.А.М.)²⁹.

Така в изворите на културата и религията е залегнал светоглед, който предишните автори отнасят към най-късните етапи. Колкото по-малко един народ е засегнат от прогреса на материалната цивилизация, толкова по-силни са в него изконните черти на духовен живот: вяра във върховната Сила, нравственост, моногамия и др. Впрочем, както ще видим по-нататък, не само пигментите, но и повечето народности са запазили в своята религия следи от първобитния монотеизъм, което окончателно е укрепило новите позиции на етнографите.

* * *

Този извод в етнографията не е бил неочакван. Още в миналото столетие той е бил предугадан от Шелинг (1804) и известния изследовател на митовете Макс Мю-

лер. Последният е оперирал с материали, които се отнасят до първоначалните форми на религията в историческите народи и достигнал до извода, че изходната форма на вярванията по правило е монотеизмът. Тези материали е използвал Вл. Соловьев в своята ранна работа за произхода на езичеството³⁰.

Фактите, които поставят здрава основа за преразглеждането на представите за първоначалните форми на религията, били систематизирани в капиталната дванадесеттомна работа на Шмидт (1880—1954) "Произход на идеята за Бога" ("Der Ursprung der Gottesidee"). Шмидт е голям лингвист и етнограф, католически свещеник, професор във Виенския и Фрайбургския университети. Той се е специализирал по езиците на Полинезия, Океания и Австралия. Открил е редица неизвестни за науката папуаски езици на Меланезийските острови. Изучавал е културата на аборигените от Нова Гвинея, Малакки, Того и др. Шмидт е ръководил центъра за етнографски изследвания и е основал научно списание "Антропос". На школата на "Антропос" принадлежи заслугата за развенчаването на мита за някаква психическа непълноценност на примитивните народи. "Диваци — пише един от нейните представители, се срещат само в нашето цивилизовано общество, тях ги поражда цивилизацията."³¹

Следва да се отбележи, че данните за съвременните примитивни народи не дават, разбира се, достоверна картина за религията на каменния век. Тази картина никога не може да бъде напълно възстановена. Критиците на Шмидт показват, че вярата във висшето божество у "дивациите" почти винаги е преплетена с представи за други богове и духове³². Но това и трябва да се очаква тъй като сегашните "примитивни" религии не са застинали е л и к т, а носят върху себе си печата на сложно религиозно-историческо развитие. Етнографията не може да докаже прамонотеизма, тя само показва, че вярата в Единия не е продукт на късната история, а присъства в най-ранните стадии на духовното съзнание.

Изобилието и убедителността на събраните от школата на Шмидт материали са такива, че дори марксистите археолози са принудени да признаят, че "съвсем не е леко да се спори с Шмидт и той да бъде критикуван", защото трудовете му и трудовете на неговите сътрудници "буквално надделяват с изобилието на фактически материал, събран в различните части на света"³³.

Нека да хвърлим макар и бегъл поглед на тези факти.

В а в с т р а л и й с к и т е племена е открита в най-различна степен представата за висшето Същество, макар тя често да бива отхвърляна на заден план в пантеона на боговете и духовете. Племето аранда го нарича Алитвир, племето лоритя — Тукур. За обитателите на Виктория знанието за Бога, който е сътворил всичко и се нарича Бунджил, се открива само на посветените. "В племената нгарито и деддора жените не знаят неговото име и го наричат Папанг-Отец."³⁴ За племето кайтиш — това е небесният Отец Атнау. В югоизточните племена — това е Байаме и Бунджил. В някои случаи върховното Божество е учредител на мистериите и основоположник на цивилизациите³⁵.

Ако става дума за А ф р и к а, то според думите на известния съветски етнограф Токаръев, — "тук почти повсеместно намираме представата за небесното божество"³⁶. Дейвид Ливингстоун, мисионер и пътешественик, който тридесет години е прекарал в девствените гори на "черния континент", казва, че за проповедниците на християнството не съществува необходимост да се говори на туземците за Бога, тъй като те отдавна знаят за Него. Зулусите го наричат Имман и с други имена³⁷. Според представите на племето тиндиго висшето божество Ишоко е източник на нравствените закони. Пигмеите бамбути почитат единното начало под името Отец и Майка. При другите пигмейски народи на Африка откриваме представата за Върховното Божество, наречено Квмвума, което означава: "Творец", "Господ". "Те не считат Квмвума за жесток и страшен властелин, какъвто си го представя по-голямата част от племето банту, а справедлив, безп-

ристрастен владетел, който наказва за провинения, но помага в беда." При това е забележително, че по своя външен характер религията на негрите се отличава с удивителна простота. "За разлика от населението банту, негрите нямат тайни общества, нямат церемонии с тотемистични танци или маски на тотемите като принадлежности на култа."³⁸ Бушмените, които живеят едва ли не в по-примитивни битови условия, отколкото африканските пигмеи, имат вяра във висшия Дух, който те наричат Тора. Тора — "това е великият Някой, той стои по-високо от всички неща... Тора е сътворил всичко, но те (бушмените) не знаят къде живее той"³⁹. Другите имена на Бога у бушмените са Гау, Хише, Хуве, Еробе. Той се нарича също така Цгана. "Цгана е направил всички неща и ние се молим на него" — разказва младият бушмен на пътешественика, но веднага добавя, че на посветените е известно много повече за него⁴⁰.

Племето тсонга има смътна представа за висшето същество Тило, към което не се обръщат с молитви, предпочитайки култа към духовете. У баганда като "последен от боговете се почита Катонда. Наричали го творец на боговете и хората, а така също и на целия свят. За него бил построен храм в отдалечена местност и култът към него се поддържал слабо"⁴¹.

Това е много характерна черта. Представата за Бога в Африка почти не е свързана с особен негов култ или е свързана в слаба степен. Така у племето базима култът към Имман явно е засенчен от поклонението на боговете. "Почти във всички случаи — отбелязва Токаръов — небесното божество не е предмет на култа". Както и да се наричало то: Нямби — у банту, Мулунгу — у източноафриканските племена, Енгай — у масаите, у кулункулите и зулусите — то е като че ли на заден план. Етнографът Оля, който работи много години в република Бряг на слоновата кост, пише, че в религиите на тропическа Африка "Бащата на Вселената води чисто митическо съществуване, а с ръководството на света се занимава божество, представено в литургията... Те биха мог-

ли да се разглеждат като две ипостаси на едно и също божество. Активно действащият бог с по-материални интереси не противостои на Създателя⁴².

Следи от древната представа за Единия са намерени и у народите на Югоизточна Азия, П о л и н е з и я , О к е а н и я и М а л а и т е .

У индианците той е известен под името Пулуг и все пак няма никакъв култ към този Пулуг⁴³. В Нова Зеландия го наричат Творец, Тангора. При това е характерно, че сред племената, които стоят на по-високо равнище на цивилизация, представата за Висшия Бог е изчезнала почти напълно.

Ако става дума за народите на А м е р и к а , те наричат Твореца Тахмагнаус — Великият Дух, а в други случаи Хавенейу — Господар на небесата. Молитвите към Великия Дух в индианските племена поразяват със своята чистота и искрено чувство⁴⁴.

Понякога висшата Сила се рисува от индианците като нещо неопределено.

"Дакотски вожд обяснил на Уолкър, че формите, които ние виждаме, не са реална форма, а техни "тонвапи", т. е. проявления на божествената сила. Това има сходство с възгледите на майорийците, според които всяко създание притежава вечен елемент тойора, а Тойора на Вселената — това е душата на Върховния Бог. По думите на един изследовател, свръхестествената Сила се представя от индианците-тлинкити като "безличен колос, непостижим по природа, но, когато той се явява на хората може да се разкрие във всякакъв аспект."⁴⁵

С това са сходни много представите на "примитивните" народи на С и б и р и С е в е р а . На езика на евенките, гиляците, ескимосите една и съща дума означава Бог и свят. За евенките Буга — това е и Вселена, и висше духовно Същество⁴⁶. И тук, както и в другите страни, нерядко се сблъскваме с явления на отмиране на монотеизма: например Улген, висшият Бог на алтайските племена, се счита далеч от човека, но намесващ се в неговите дела⁴⁷.

Няма да привеждаме повече примери. Те са твърде много. Остава да се направи изводът. Него можем да формулираме с думите на австралийския историк Леополд Шрьодер:

"Ако се вгледаме по-отблизо в религиозните представи на примитивните народи, то е очевидно забележителното обстоятелство, което е в разрез с господстващите теории за произхода на религията от почитането на душите или природата. Това именно е широко разпространената, ако не и всеобща, вяра във висшето благо Същество, което в голямата си част се представя като Творец... И напразно някой би се старал да обезсили това доказателство за вярата във висшето благо Същество като посочва възможността за европейско и ислямско влияние, тъй като такава вяра намираме у народи, които нямайки още интимни съприкосновения с европейците или мохамеданите, боязливо се пазят от такива сношения дори хранят ненавист към тези народи."⁴⁸

Мистическата интуиция, която кара душата да трепти пред непостижимото и тайнствено Начало е основа на всяка "естествена" религия и, разбира се, на първобитната.

"Всички съмнителни теории — казва Рудолф Отто — които се опитват да обяснят произхода на религията с анимизма, магията или народната психология, от самото начало са обречени на провал, на блуждаене в мрака, на загуба на търсената реална цел, докато те не признаят, че този фактор — нашата природа — е същественият фактор, най-важният импулс, лежащ в основата на целия процес на религиозната еволюция."⁴⁹

При това е необходимо да се признае, че вярата в духовете и боговете е само едната страна на светогледа на първобитния човек. За него духовете са само прояви, зад които стои Единият Дух. Същността на първобитната религия се състои в "неясната и недиференцирана интуиция за трансцедентното битие"⁵⁰. Ако "дивакът" не може още точно да формулира своето богопознание, то това ни най-малко не омаловажава неговите реалнос-

ти и ценности. И първобитните ловци на мамонти, също така както и съвременният човек, са постигали с цялото свое същество висшата Реалност, скрита зад света на преходните явления. Тяхната мистическа интуиция е била не по-слаба, а може би дори по-силна, отколкото на съвременния човек — те са били по-близо и до природата и до Бога. "Истинската мъдрост може да се придобие само далеч от хората, във велико уединение" казва на Расмуссен неговият приятел ескимос.

* * *

Обаче, признавайки възвишения характер на първобитната религия, не трябва да изпускате из предвид нейните р е г р е с и в н и елементи. Те са свързани с това, че в религията човекът започнал да наблюдава на свои корисни цели и на първо място се стремил да получи защита и помощ от божествените сили. "В ново време — пише за африканските пигмеи Бутце — образът на Бога постепенно избледнява в представите на бамбутите и отстъпва място на второстепенни божества, олицетворяващи силите на природата."⁵¹

Този процес на разлагане на първобитната религия е отразен и в Библията, която не ограничава грехопадението само до един-единствен момент. Нейните първи десет глави показват в символични картини постепенно отдалечаване на човека от Бога, своего рода етапи на богоотстъпничество. Каин, исполините и строителите на кули все повече губят връзка с Небето, противопоставяйки Му своята зла воля.

Характерно е, че според книга Битие, Каин се стараел с помощта на престъпление и лъжа да изтръгне от Бога благословието, предназначено за брат му. И действително в душата на древния човек възниква скрита глуха враждебност към Висшето, премесена със завист и робски страх. Той е готов като Прометей да похити огъня от небето и едновременно да пълзи в праха сред своите

табу и суеверия. Следи от този "бунт на колене" има почти във всички дохристиянски религии.

Божеството в очите на древните нерядко се представяло като враг, съперник или конкурент. В желанието да се овладеят Неговите сили и те да бъдат поставени в служба на тях се съдържа самата същност на магията, прототип на която бил първородният грях. Магията изхожда от мисълта, че всичко в света, в това число и божественото, е свързано с твърда причинно-следствена връзка, че определени ритуали могат да дадат в ръцете на човека лоста за управлението на природата и боговете. В това отношение магията, както е показал Дж. Фрейзър, е била предшественица на науката⁵².

М а г и з м а повече от всичко е намерило израз егоистическото самоутвърждаване на човека, неговата воля за власт. Той все повече се привлича от плътското, външното. Затова обожествената природа — богинята Майка — лесно изтласкала Бога от неговото сърце. Човекът чакал от нея храна, победи, наслаждения и бил готов да се поклони на нея и нейните деца — боговете. Такива са корените на натуралистическото идолопоклонство.

Отношението на човека към природата било двойствено. Той не само ѝ се молел, но и настойчиво изисквал. И ако неговото искане оставало без отговор, той постъпвал като насилник, наказвал и изтезавал своя идол.

Книга Битие говори за нарушаване на хармонията между човека и природата в резултат на първородния грях. Осквернената от греха земя ражда "тръни и бодли". На хората се налага да добиват своята храна "с пот на лицето". Започва дълга война за покоряване на майката-природа; и след всяка победа на сина тя ще му отмъщава.

Едва сега, в техническата ера, се разкриват страшните последствия на тази война. Заедно със заплахата от ядрените духове, пуснати на свобода, "гибелта на

околната среда" става апокалипсисът на ХХ век. Призракт на планетата, превърната в пустиня, вече застава пред триумфиращия човек.

Това въставане срещу Отца и овладяването на Майката с нещо напомня на Фройдовия "Едипов комплекс", само че достигнал исторически мащаби. Освен това и самата ритуална система на магизма навежда на мисълта за натрапчиви действия, присъщи на неврозата. Обаче произходът на магическите церемонии не трябва да се обяснява само с болестите на душата: недъгът тук по-скоро е духовен. Природният детерминизъм на падналия свят човекът пренася и в отношението си към Бога. Той търси механични начини и прийоми, които биха могли да **з а с т а в я т** невидимите същества да му се подчинят тъй като главният двигател на магията — е самост (в смисъл на себичност, бел. ред.) този извечен антипод на любовта.

Отчуждението от Бога довело до разединяването и на човешкия род.

Първобитните и архаически общества — това са преди всичко "затворени" групи, враждебни на всичко останало. В тях царели страх от "чужденци" и ненавист към тях. Дори и в наши дни тези инстинкти говорят за себе си. В голяма степен хората са живели според вълчи закони в борбата за съществуване. Личността е била твърде често изгласкувана на заден план. Племето диктувало всичко: правилата, вярата, начина на живот. И само магьосникът или вождът е стоял над това "човешко стадо", постепенно превръщайки се в нов обект на идолопоклонство. С други думи, първобитното езичество е създадо праобраза на **т о т а л и т а р н и я с т р о й**.

В следващите книги ще проследим произхода на този постепенен ръст на магизма, който с много хиляди години ще забави хода на духовната история на човека. Ще видим, как живото усещане на Бога ще бъде заглушавано от натуралистически култове, как тези култове и вяра в магията ще създават почва за **м а т е р и л и з м а** с неговия пълен отказ от всичко, което излиза извън рамките на сетивното.

В същото време ще разберем и нещо друго⁵³.

Грехопадението не могло да унищожи Божия образ в Адам. Затова активността на човека ще се проявява и като истинско творчество. Неосферата ще се окаже не само разрушителна, но и съзидателна сила. Тя ще внесе в ландшафта на земята плодове на разума, а следователно – смисъл и цел. Цивилизацията ще бъде, изразявайки се с думите на Булгаков и Тейар, **о ч о в е ч а в а н е н а п р и р о д а т а**. В стопанската и културната дейност на човека ще се появи – макар бледо и несъвършено – предчувствие за нов Едем, за който ще възвестят пророците от Библията.

В отношението си към Твореца Адам не остава докрай ослепен от вражда, недоверие и корист. В него ще се пробуди тъга за Небето, божествената любов и свободата на богосиновството. Както река, спряна от наноси, прокарва ръкави в делтата, за да насочи водите си в морето, така и духът ще търси пътища, водещи към дома на небесния Отец.

Единият Бог отново ще започве да се връща в съзнанието на човека. Отначало ще Го възприемат само като глава на пантеон, но постепенно образът Му ще се прояснява, освобождавайки се от езическото наслояване.

В края на краищата отзвучите на първоначалната интуиция за Единия и новите духовни търсения ще доведат до великите световни религии и въставане срещу тиранията на магизма. А тези религии на свой ред ще бъдат прелюдия и подготовка към Новия Завет, който ще разкрие на света Съществуващия в лицето на Богочовека.